

SPRÅKLIG SAMLING

Ansvarlig redaktør: Arne Torp
E-post-adresse: arne.torp@inl.uio.no

Bladpengar: kr 150,- pr. år

Adressa til laget og bladet:

Postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO

Postgiro 0532 1078666

Heimeside: <http://home.no.net/lss/>

Utgitt av:
LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Leiar: Pål Styrk Hansen
Tanumveien 89 E
1312 SLEPENDEN

Medlemspengar (inkluderer bladpengar):
kr 200,- pr. år
for skoleelevar, studentar og pensjonistar:
kr 100,- pr. år

Redaksjonelt

I dette nummeret skal vi enda en gang skue bakover, ettersom vi skal minnes Arne Kielland, som altså døde brått i sommer, slik vi så vidt nevnte i forrige nummer. Hovedgrunnen til at vi omtaler Kielland så fylldig i *Språklig samling*, er det at han bare tjue år gammel var den første formannen i *Landslaget for språklig samling*. Men den som tar seg tid til å lese Øyvind Gulliksen's fyldige minneord, vil se at Kielland var en mann med et vidt interessefelt, som har satt spor etter seg i mange miljøer.

Også denne gangen har vi med en lengre språkfaglig artikkel, nemlig Eva Lin Hansens prøveforelesning om årsaker til talemålsendringer i Norge i dag. I denne sammenhengen er det en del ulike termer som svever rundt – noen kaller det som skjer for *standardisering* – enkelte også *bokmålisering*, som nok betyr det samme, mens andre vil kalle det *regionalisering*, som er noe annet, for da er ikke nødvendigvis bokmålet noen faktor i regnestykket. Endelig er det noen som avviser begge de to første forklaringene og sier at hele talemålsutviklinga er noe som skjer av seg sjøl, med andre ord såkalt *indre utvikling*. Eva Lin Hansen greier vel ikke helt å svare entydig på om det er enten det ene eller andre eller tredje – et slikt svar ville nok heller ikke vært særlig faglig velfundert. Men underveis i drøftinga kommer hun innom mange faglig interessante spørsmål.

Resten av dette nummeret er vidd de språkpolitiske konsekvensene vi bør trekke av at samnorskpolitikken nå er skrinlagt, ikke bare i praksis – for det har den vært lenge – men også i teorien – nå sier myndighetene åpent rett ut at de ikke vil ha mer tilnærming mellom nynorsk og bokmål – nå får målformene leve

hver for seg og konkurrere om markedet, sjøl om nynorsken nok også i framtida er forespeila noen "subsidiar".

I den sammenhengen var det nok forresten et lurt trekk å utnevne den drevne politikeren, administratoren og "språkrådgiveren" Sylfest Lomheim til direktør for det nye organet som skal avløse Norsk språkråd, slik vi nylig fikk høre i nyhetene. Som noen kanskje husker, har den samme Lomheim tidligere spådd at norsk språk kan bukke under om hundre år eller så, men at nynorsken vil klare seg lengst. Så da kan vel Statens spare litt penger på jamstillingspolitikken – nynorsken klarer seg jo i alle fall...

Samnorsken er altså erklært død og begravd; likevel er ikke vi i LSS innstilt på å gi opp vårt arbeid. Sjøl om noen av oss heretter sier at vi ikke lenger ser det som noen oppgave for vårt lag å reformere eller påvirke nynorsken, så gjelder det på ingen måte i samme grad for bokmålet. Men her mener vi også at oppgava heretter ikke er å forandre sjølve skriftnormalen, som myndighetene har sagt skal ligge fast for lang tid framover, når de snart forhåpentligvis kan greie å bestemme seg for å vedta det forslaget som Språkrådet i store trekk gikk inn for alt i år 2000. Derimot ser vi det som vår oppgave å påvirke bokmålet i "vår" retning innafor de tross alt ganske vide rammene som fremdeles vil gjelde i begge målformene. Her ligger vår viktigste misjon i åra framover, slik denne redaktøren ser det.

For øvrig vil Styret oppfordre alle som interesserer seg for LSS til å komme på landsmøtet (se innkalling på baksida), delta i diskusjonen og gå inn i arbeidet vårt – vi har ei stor oppgave foran oss!

Styret i LSS 2000-2001

Sentralstyret

Pål Styrk Hansen, leder
Arne Torp, nestleder
Ivar Hundvin, sekretær
Eric Papazian, kasserer
Thomas Hoel, styremedlem
Ellen Skolseg, styremedlem
Vanja Jahnsen, styremedlem
André Stryger, varamedlem
Elsa Kristiansen, varamedlem

Landsstyret

Lars S. Vikør
Gulbrand Alhaug
Rolf Theil Endresen
Arne Kjell Foldvik
Ernst Håkon Jahr
Svein Lie
Åshild Rykkja
Helge Sandøy
Knut Western
Jon Vidar

Varamedlemmer til landsstyret

Helge Gundersen
Einar Flydal
Johs. Fosså
Anne-Ma Grønlie
Øyvind Gulliksen
Reidun Guldal
Eskil Hanssen
Helge Omdal
Geirr Wiggen

Redaktør: Arne Torp

Revisor: Johs. Fosså
LSS sine medlemmer og varamedlemmer i Norsk språkråd:
Arne Torp (bokmål)
Ellen Skolseg (vara)
Lars S. Vikør (nynorsk)
Rolf Theil Endresen (vara)

Øyvind T. Gulliksen:

Minneord om Arne Kielland (1939-2003)

Arne Kielland døde i sommer, bare 64 år gammel. Han døde brått og uventa i hagen utafør heimen sin i Bø i Telemark.

Kielland var stortingsmann fra 1969 til 1977. Han representerte først Sør-Trøndelag på Stortinget for Arbeiderpartiet, men gikk over til SV da kampen mot EU blei umulig innad i Arbeiderpartiet. Han var Telemarks representant for SV på Stortinget fra 1973 til 1977. Fra 1979 til 1983 var han medlem av kommunestyret i Bø i Telemark. Perioden deretter møtte han som varamann.

Som stortingsrepresentant hadde han i 1972 vært med å bestemme at distriktshøgskolen skulle legges til Bø. Etter at Kielland og familien flytta til Bø i Telemark, jobba Kielland på høgskolen, både som informasjonskonsulent og seinere som lærer i praktisk kulturarbeid. Da lokalavisa *Bø Blad*, som han hadde tatt initiativet til, krevde ny leder i full stilling, sa han opp ved høgskolen og satsa fullt ut på avisarbeid.

Vi minnes Arne Kielland som en av dem som tok initiativet til *Landslaget for Språklig Samling* i 1959. Han var bare tjue år da han blei landslagets første formann (1959-1960). Kielland og andre følte at den offisielle språkpolitikken, som altså gikk inn for ei tilnærming mellom de to norske skriftspråka, på det tidspunktet trengte en organisasjon. Det er verd å merke seg at det var skrivende ungdom på 1950-tallet som kjente denne situasjonen sterkest og som slo til med "Ungdomsaksjon for samnorsk" i 1958. Den hadde god oppslutning på Østlandet, kanskje særlig i nedre del av Telemark, der Kielland vokste opp og der språksituasjonen var svært variert, for ikke å si kaotisk. Gymnasåra i Porsgrunn var utslagsgivende for hans interesse for språk. Opprøret i 1958 hadde kjente folk med seg på toppen, blant andre Trygve Bull, men som Lars S. Vikør og Geirr Wiggen skreiv i *Språklig samling på folkemåls grunn* (1979), "det praktiske arbeidet vart likevel gjort av dei yngre eldsjelene, og dei mest aktive av dei tok over dei leiande plassane i lagsstyret. Formann var Arne Kielland, den gongen Unge Venstre-mann". Arbeidet for språklig samling var Kiellands første kampsak. Arbeidet med den nynorske lokalavisa *Bø Blad* blei hans siste.

Mange har sagt at uten Kielland hadde det ikke ek-

sistert ei sterk lokalavis i Bø i Telemark. Det er ingen overdrivelse. Han skapte *Bø Blad* høsten 1986 og dreiv avisa fra starten til han døde. Det hadde vært forsøk på å gi ut lokalavis for Bø og omegn tidligere, men det var ikke lett å få det til å lønne seg. Kielland var fast bestemt på at avisa først måtte innarbeides godt i bygdemiljøet. Han hadde sjøl erfaring fra avisa *Arbeidets rett*, lokalavisa på Røros. I virkeligheten vokste *Bø Blad* ut av et aksjonsforskningsprosjekt som Kielland dreiv på distriktshøgskolen fra 1985 til 1987. Han ga sjøl ut rapport fra prosjektet med tittelen *Om å lage kommuneavis: Bø Blad* (1988). Rapporten er et typisk døme på Kiellands praktiske sans. Planutkastet resulterte i ei avis, og etter ei kort stund fulgte Kielland med over som redaktør for heile foretaket.

I de første åra blei *Bø Blad* sendt gratis til alle bygdas husstander. Da kontingent seinere blei innført, var tilliten alt etablert og oppslutningen stor. Kielland satsa også på at avisa skulle være på lag med kommunal forvaltning, samtidig som den fikk være talerør for folk i bygda. Men avisa kunne ikke holdes oppe ved kritiske solospill. I den første tida skreiv nok Arne Kielland det meste av avisa aleine. Han skreiv, kløpte ut og lima sammen. Bildene han tok, framkalla han sjøl på mørkerommet.

Nå er *Bø Blad* etablert som ei sikker lokalavis, og uten Kiellands innsats hadde dette ikke gått. Som lesere kunne vi nok av og til synes at det blei vel mye bygdekos. Det såkalte *bygdedyret* eksisterte ikke for Kielland. Han ville i alle fall ikke at det skulle stikke hodet fram. Det var ofte langt mellom hver høgskole-sak i avisas spalter. Jeg veit ikke om det var bevisst politikk fra Kiellands side, men det kunne virke som om han var opptatt av trekke seg fra noe av det han før hadde vært en del av. Som redaktør insisterte han på å være politisk nøytral, og han kom nesten aldri på lokale SV-møter etter at han tok over avisa. Som lokal redaktør markerte han seg helst ikke som tidligere høgskoletilsatt, men heller som aktiv i den lokale sykkelgruppa. (Han starta det populære sykkeløpet fra Odda til Bø.) Språkpolitikk uttalte han seg sjelden om. Men holdningen hans var i praksis klar. Avisa skulle redigeres og skrives på nynorsk. Vi undra oss av og til over Kiellands

syntaks, og ikke alle var like begeistra for at han i skrift konsekvent innførte ”kånn” fra lokal dialekt i stedet for den godt innarbeidde forma ”oss”. Men ”kånn” blei et fast signalord om at en var innafor.

Etter at Kielland døde, har avisa vært full av minneord. Det viser Kiellands sterke posisjon og den respekt han hadde i bygda. Mange har pekt på at *Bø Blad* var Kiellands livsverk. Det kan godt være, men bare i et par nekrologer blir Arne Kielland nevnt for sin innsats før han kom til Bø, og ingen nevner hans politiske eller hans språkpolitiske innsats.

Derfor er det grunn til å ta noe av dette opp her. I 1972 ga Arne Kielland ut boka *All makt? Dagbok fra Stortinget*. Boka er skrivi på radikalt bokmål og kom ut som resultat av et oppdrag Kielland hadde fått fra Pax forlag året før. Dagbøker som skrives som oppdrag, er en uvanlig og vanskelig sjanger, og de blir lett programerte etter den oppskrift som gis. Det personlige forsvinner gjerne når en skriver dagbok på bestilling. Men boka til Kielland skiller seg ut på fleire måter. For det første blei boka, sikkert meir enn Kielland sjøl først hadde tenkt seg, en skildring av dagbokforfatterens politiske kriser fram mot folkeavstemninga om EU. På denne tida representerte Kielland Sør-Trøndelag for Arbeiderpartiet, og dagboka viser tydelig hvordan han i stigende grad opplevde sin eigen person som bremsekloss for Brattelis forsøk på å komme med i EU. For det andre viser den åssen en stortingsrepresentant prøver å holde ansvar og interesse for familie, lokalbefolkning og de storpolitiske spørsmåla sammen. For det tredje kunne han være personlig midt oppe i temmelig tørre reportasjer.

Boka er også et godt døme på Kiellands evne til å holde kontakt med folk i den regionen han representerte. Han nevner bygdefolk som han må hjelpe når og viss floker oppstår ”i det kapitalistiske Norge”. Han gir utenforstående rett når de kritiserer Stortinget for å virke ”fjernt og teoretisk og overfladisk”. Han forstår de som tar opp kampen mot stoffmisbruk i byen, men han vil ikke gå inn for strengere straffer for dem som blir tatt med narkotika. Typisk for Kielland er setninger som “Det ble seint i går. Jeg måtte ligge over på Stortinget i natt”, “Jeg har bare hatt på meg skia to ganger i vinter”, “Jeg hadde tenkt jeg skulle få snakke litt med kongen om Iran-turen”!

Kielland ga ut fleire bøker. *Etter Biafra* kom i 1969. To år etterpå publiserte han boka *Norsk gerilja og sivilmotstand. Eit nytt forsvar* (1971). Boka, som var skrivi på nynorsk, var et freidig debattinnlegg om forsvaret vårt, tufta på tanken om et norsk

geriljaforsvar etter ideologi fra norsk heimevern. (Han var ei tid troppssjef i det lokale heimevernet i Bø.) Boka var også inspirert av det Kielland opplevde som folks kamp mot stormakter andre steder i verden og på erfaring som FN-soldat i Afrika. Også i denne boka ser vi hans interesse for det lokale. Kiellands ideelle gerilja har nemlig som kjennetegn at den ”skal verke i heimregionen fordi den kjenner terrenget der og er knytt til folket lokalt”, den ”slåss sjeldan i større einingar enn kompani. Den vanlegaste kampeininga er laget”. Det gjaldt for Kielland, enten han snakka om forsvar eller språk, å være i med i det lokale ”laget”. Han var i grunnen en norsk utgave av ideen om at ”small is beautiful”.

I 1986, etter ei stund som foreleser på kulturstudiet i ved Høgskolen i Telemark i Bø (det som den gangen var Telemark distriktshøgskule), ga Kielland ut et forelesingshefte om *Kulturretten*. Her ser vi igjen noe av det som førte han over i den lokale journalistikken. Kielland understreka kommunens ”informasjonsplikt”. Den oppfatta han som absolutt. Han skreiv: ”Etter §11 har forvaltingsorgan i stat og kommune en generell *informasjonsplikt* på sine sektorer overfor dem som ber om råd og rettleiing, enten det er på telefonen, bak disken ... eller i undervisningsrommet. Er det andre som bedre kan gi rettleiinga, plikter vi å vise til dem.” Dette var veldig sentralt for Kielland, og det viser hans sans for lokaldemokrati i praksis. Kielland kunne være veldig åpen når det gjaldt å informere, enten det var partifeller eller den lokale avisleser. Denne frimodige åpenheten kunne av og til slå tilbake. Han ville at *Bø Blad* ikke skulle være prega av ”opphøyde ledere”. Det var greit. Men i følge Kielland var hensikten med avisa først og fremst ”å speile av både miljøet og striden, men ikke sjøl ta stilling” (1988). Det var ikke alltid like lett å få til. For en som har deltatt nasjonalt i de store debattene med sterke meininger, må det også ha vært en overgang å skulle konsentrere seg om referat-stilen.

I heftet om kulturretten nevner han også språk og språkpolitikk. Han viser til Språkrådet og utviklinga som vil føre ”målformene nærmere sammen” etter det han kalte ”en viss samnorsk-ideologi”. I si innleiing til et seminar han skipa til om *Tabuer og myter i medidebatten* (1986) skreiv han typisk nok om dårlig språkbruk. ”Floskler”, meinte han, er ”svulstige påstander uten særlig bakkekontakt”. Og i kompendiet han ga ut om *Saksbehandling* (1986), ga han studentene språkregler: ”Skriv litt personlig, ikkje nøytralt og kaldt”.

I kompendiet fra 1978 ”Om det politiske systemet” begynner Kielland med det nasjonale og ender igjen i

Bø i Telemark. Alle Kiellands døme på kommunal saksbehandling er fra Bø i Telemark, alt fra framlegg om barnehage til kloakkrør. På den måten skreiv han også lokalhistorie. Det var retningen for mye av det Arne Kielland skreiv etter at han flytta fra sentrum. For å beskrive det nye lokalmiljøet i Bø slutter han med ei del-overskrift om en ”ung, importert utdanningselite”. Med det tenkte Kielland på lærerne ved høgskolen. Mange av oss var til tider lite glade for at Kielland brukte slike noe negativt lada uttrykk som ”importert” eller ”innflytta” i sånne sammenhenger. Sjøl var han glad i å reise, og han skreiv mange reisebrev. Han hadde forsvarets russiskkurs og hadde reist med den transsibirske jernbanen. Han hadde rapportert fra utenrikskomiteens kinatur i 1974. Det var rart å tenke på når vi så han på sykkel i Bø-gata.

Som tilsatt på høgskolen hadde han nok ikke bare gode dager. Til tross for at han hadde magistergrad i statsvitenskap (hovedoppgave om sosialistrørsla i Nigeria, 1967), var han vel ingen utprega akademiker. På sett og vis bar han på noe av Arbeiderpartiets gamle skepsis mot de intellektuelle. Samtidig var han tillitsfull og spontan der andre kanskje trødde meir varsomt. Som informasjonskonsulent ga han ut bedriftsavisa *TDH-Nytt* der han stundom prøvde seg på små og muntre fortellinger fra miljøet, slike ting som aldri står i høgtidelige møtereferat. Ikke alle forsto Kiellands form for humor her, og han var på si side sikkert overraska over

at enkelte akademikere kunne ta seg sjøl så fordømt alvorlig!

Det storma skikkelig om Kielland den gangen han brøyt med Arbeiderpartiet og gikk over i SV. Den gangen var han stadig i de store avisene og i radio og mange av oss husker den fritt-talende og ungdommelige tonen. Det mest kjente bildet av Kielland i Stortinget er nok da han som SV-representant omfavna partikollega Torild Skard da ho vant ei avstemming. *Bergens Tidende* skreiv da at det var et underlig syn. Sånt gjør en bare ikke i Stortingsalen! Likevel forteller Torild Skard i si bok *Hverdag på Løvebakken* (1981) at Kielland var en av dem som tok henne skikkelig i skole da ho stemte mot at sport og idrett skulle få en større del av tippe-midlene. Da var Arne ute med kritikken! Sykkel var for han like mye (og kanskje meir) kultur enn sakprosa!

Kielland trivdes med det lokale avisarbeidet. *Bø Blad* er hans verk. Men vi bør huske han for meir enn *Bø Blad*. Som leder for Språklig Samling skreiv han en artikkel i *Dagbladet*, 2.7.1959 om ”Språket og den unge generasjonen”. Den handla om språk, identitet og frigjøring. Orda fra Kielland den gangen er verd å huske: ”For oss unge som kommer fra bokmålssida og ønsker ei språklig samling, har ett moment spilt ei viktig rolle: ved at bokmålet har nærma seg til nynorsk har vi fått verdier som til sammen har skapt det jeg vil kalle frigjøring ...”

Den gode smag i forfall?

Vi er flere som har merka oss at riksmålsbevegelsen har løsna atskillig på slipsknuten i de seinere åra. Dette henger sjølsagt sammen med det generelt mildere klimaet i språkstriden, for ikke å si avviklinga av hele språkstriden, slik noen ser det. Men i “God’s own country” fins det fremdeles fundamentalister også på det sproglige området, som ikke unnlater å påpeke betenkelige tendenser til utglidning i gamlelandet. I siste nummer av Riksmålsforbundets avis *Ordet* finner vi dette lille innlegget fra *Per Rodland* (< Rødland?) i California. Grunnen til hans bekymring er at Riksmålsforbundets utmerkelse *Gullpennen* i år for tredje gang på rad gikk til en Dagblad-journalist (2001: *Gudleiv Forr*, 2002: *Andreas Viestad*, 2003: *Andreas Wiese*, alle *Dagbladet*).

Riksmål i Dagbladet?

Jeg er skuffet over at Gullpennen igjen er blitt utdelt til en Dagblad-journalist som ikke skriver riksmål, men derimot noe helt annet. Hva ligger i betegnelsen riksmål når en slik journalist blir kåret til vinner? Er riksmål og bokmål nå det samme? I *Dagbladet* er det tydeligvis slik at a-endinger benyttes på alt. For en stund siden så jeg det stod: “... nyte ei pils i sola.” Det å kalle en Dagblad-journalist for en riksmålsbruker er en skam.

Kanskje han heller burde fått Språklig samlings pris?

Standardisering, regionalisering eller indre utvikling?

Om årsaker til talemålsendringer i Norge i dag

Denne artikkelen er en lett revidert versjon av manus til en prøveforelesning for hovedfag i nordisk språkvitenskap holdt ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo våren 2003. Til opplysning for leseren bør det nevnes at forelesningen ble framført på kristiansandsdialekt, noe som kan være greit å vite når foreleseren et sted kommenterer sin egen bruk av og holdning til de såkalte blaude konsonantene.

Innledning

Det er ofte slik at familie og venner lurer på hva jeg egentlig driver med på universitetet, og da er det ikke alltid like enkelt å forklare hva nordisk hovedfag egentlig er. Så da jeg skulle gjøre noe så konkret som å holde ei prøveforelesning, sendte jeg ut en e-post til familie og venner der jeg skreiv hva slags oppgave jeg hadde fått (se tittelen ovenfor), og håpte at det skulle fortelle litt.

Fra de fleste fikk jeg korte og hyggelige lykkeønskninger til svar, men min far, som i heile sitt liv har arbeidet med blomsterhandel, og altså egentlig aldri har befattet seg så mye med språk, sendte meg en lang, lang e-post, om hva *han* mente var det rette svaret på dette spørsmålet. Og i følge ham var fasiten enkel: Standardisering. Bare standardisering. Og han var heller ikke i tvil om hva det var som var standarden. Den var selvfølgelig det amerikanske språket. Han forkastet alt som hadde med regionalisering å gjøre i et resonnement som trakk store linjer fra Venne-sla til New York, og han endte opp med en dyster framtidsutsikt der vi alle snakket heilt likt om ca 20 års tid, og om vi ikke akkurat snakket heilt amerikansk, så lignet det i hvert fall veldig.

Min far hadde sikkert blitt veldig fornøyd med seg selv hvis jeg hadde tatt lærdom av disse betraktningene hans rundt talemålsendringer. Og selv om jeg skjønner godt hvorfor han har akkurat disse tankene, så mener jeg likevel at problemstillingen er langt mer kompleks enn som så.

Jeg ønsker her å vise at talemålsendringer ikke bare har én årsak. Talemålsendringer i dag kan bli drevet av *både* et standardiseringspress, et regionaliseringspress, og av indre språklige utviklingstendenser. Alt dette virker på talemålet på ei gang, og på forskjellige måter.

Men samtidig som jeg da ønsker å vise at talemålsendringer ikke er enkle prosesser, vil jeg også prøve å finne ut hvilke årsaksforhold man kan lokalisere til hvilke deler av prosessen. Jeg vil altså prøve å peke på sam-

menhenger mellom årsaker og talemålsendringer, som jeg synes det kan være fruktbart å fokusere på.

Hovedfokuset i denne forelesninga mi vil derfor ligge på siste del av tittelen, men jeg vil også komme inn på hvordan og i hvilken grad standardisering, regionalisering og indre utvikling virker inn på disse endringene, og forhåpentligvis peke på noen forbindelser mellom dem.

Forklaringsbegrepet i språkvitenskapen

Siden man startet med talemålsforskning har det alltid vært et mål å kartlegge og beskrive ulike talemål, og ulike metoder for innsamling og behandling av dette materialet har hele tiden blitt diskutert. Etter en lang tid med bare kartlegging av dialekter, begynte man etter hvert å forske på den utviklingen som skjedde i samtiden. I Norge var det på 60- og 70-tallet at dette kom inn, og en begynte dermed også å lete etter årsaker til de språkforskjellene man fant mellom generasjonene.

Men å finne ut hvorfor endringer foregår, er ikke alltid så lett. Det betyr nemlig at man må gi seg inn på å diskutere forklaringer. Alle som kjenner litt til språkvitenskap vet at *forklaringsbegrepet* er sterkt omdiskutert, og at det som regel er en diskusjon som fører over i en vitenskapsteoretisk debatt, som det kan være fort gjort å gå seg vill i.

Jeg kan ikke her komme inn på alle mulige slags forklaringsteorier og vurdere dem mot hverandre. Men for å vise hva som ligger til grunn i den videre diskusjonen, vil jeg her bare kort gjøre rede for noen tanker og teorier jeg har tatt utgangspunkt i.

Domenebegrepet

Det er altså ikke noen allmenn oppfattelse blant språkforskere om hva som er en god forklaring og hva som ikke er det. Det som er mest omdiskutert, er innenfor hvilket domene man skal søke etter forklaringer på git-

te språkfenomener. Jan Terje Faarlund (Faarlund 1987) mener at forklaringer må relatere fakta om forskningsobjektet sitt til et annet domene enn det forklaringa gjelder. Følger man Faarlunds retningslinjer for hva som er en god forklaring, kan man altså ikke si at når en dialekt går fra å ha intetkjønnsord uten endelse i ubestemt form flertall, for eksempel /eple/ (/flere eple/), og til å ha r-endelse (/flere epler/), så er det fordi at i samme dialekt har hankjønn og hunkjønn også r-ender i ubestemt flertall, og fordi det i språket hele tiden ligger et driv til generaliseringer, og regelutvidinger, slik jeg ga et eksempel på her. Dette er ifølge Faarlund ikke en gyldig forklaring, fordi forklaringen tilhører samme domene som det som skal forklares, det vil si at begge tilhører domenet *språk*. En slik forklaring kan man kalle en *språkintern* eller *internlingvistisk* forklaring, og det er slike forklaringer man bruker når man søker å forklare talemålsendringer ved indre utvikling. Man ser altså på årsaker i språket selv.

Vi skal komme tilbake til dette med indre utvikling etter hvert, for jeg ønsker ikke helt å bare forkaste denne muligheten, selv om den med Faarlunds strenge definisjoner ikke ville vært en god forklaring. Jeg skal etter hvert vise at indre utvikling også kan være nyttig å ta i betraktning, selv om den kanskje ikke står seg så bra som årsaksforklaring aleine.

Språkinterne og språkeksterne forklaringer

Men jeg er ikke helt ferdig med å drøfte forklaringsbegreper enda. Først vil jeg se litt nærmere på begrepsparet *språkinterne* forklaringer og *språkeksterne* forklaringer. Språkinterne forklaringer har vi nettopp vært inne på. Det er når vi finner forklaringer innenfor språket selv. Språkeksterne forklaringer er når man finner forklaringer utenfor språket, for eksempel i kulturen, samfunnet eller mennesket. Brit Mæhlum, som er en av våre fremste sosiolingvister i dag, har i boka *Mellom Skylla og Kharybdis* (1999) diskutert en del problemer rundt forklaringsbegrepet. Mæhlum kvier seg for å bruke begrepsparet språkeksterne og språkinterne forklaringer som en dikotomi. Det er først og fremst fordi det ikke er helt klart hvilke domener som kommer inn under kategorien språk og hvilke som ikke gjør det, mener hun. Det kan også være vanskelig å skille dem fra hverandre når man skal se på årsaken til en språkendring, fordi indre språkutvikling og ytre faktorer kan trekke i samme retning. Da kan det være vanskelig å vite hva som egentlig skaper endringen. Men hvis man har disse forbeholdene i bakhodet, og ikke ser på språkinterne og språkeksterne forklaringer som en absolutt dikotomi, så kan dette begrepsparet være nyttig når vi skal lete videre et-

ter årsaker til talemålsendring i dag. Brit Mæhlum bruker det også, ganske enkelt fordi det er nyttig for å vise noen sammenhenger. Så får man altså bare huske at begrepene ikke er absolutt presist avgrenset i forhold til hverandre.

Hva er språk?

Det er også stor uenighet om språkets ontologi, hva språkets vesen er. Dette er selvsagt en for stor debatt til å ta her, men jeg vil bare nevne at det i talemålsforskningen i Norge i dag synes å bli lagt mest vekt på den retninga der man ser på språket som en sosial kode. Brit Mæhlum sier også at språk hovedsakelig er sosiokulturelt forankret, men hun gir også rom for at det har visse aspekter ved seg som kanskje ikke er sosiokulturelle. Hun nevner her biologien, altså hva det er ved arten menneske som gjør at vi kan prate. Det kan være for eksempel måten hjernen vår er bygd opp på, som gjør at vi kan lære oss et språk, eller det kan være måten taleorganene fungerer på, som gjør at vi kan uttale visse lyder. Hun er også åpen for at det i de enkelte språkene ligger visse former for strukturer som alle språk synes å følge. Men først og fremst mener hun altså – og veldig mange i dagens talemålsforskning med henne – at språket er av sosial natur. Det eksisterer først og fremst som menneskelig samhandling. Språkendringer blir derfor etter Brit Mæhlums syn en form for sosiokulturelle endringer, og derfor må vi også søke etter årsaken til språkendringene hos de som snakker, språkbrukerne. Slik sett er Faarlund og Mæhlum nokså enige med hverandre, og jeg må jo si at jeg også finner det både logisk og naturlig å se på talemålsendringer som sosiokulturelle endringer. Jeg mener også at språket er noe som oppstår og utvikler seg når mennesker prater sammen og samhandler, og at mennesker selv, enten de er seg det mer eller mindre bevisst, påvirker den utviklingen aktivt. Språket kan ikke utvikle seg helt av seg selv, uten språkbrukerne!

Faser i en språkendringsprosess

Jeg skal komme tilbake til dette med indre og ytre årsaksfaktorer, og språk som endres på grunn av sosialisering mellom mennesker, men først vil jeg si litt om hvordan en talemålsendringsprosess foregår, nærmere bestemt hvilke faser den går gjennom. I artikkelen "Beskrive, forklare eller forstå i sosiolingvistikken" (Selås 2002) deler Magnhild Selås denne endringsprosessen opp i fire faser. Den første fasen er starten på talemålsendringen, altså første gangen et nytt taletrekk blir brukt av en språkbruker. Den andre er selve spredningsprosessen, altså fra neste person, språkbruker nummer to,

hører språktrekket, til flere hører det og går over fra å akseptere det passivt til å bruke det selv aktivt. Den tredje fasen er når et nytt talemålstrekk er såpass innarbeidet at det er en del av variasjonen i et språksamfunn. Det vil si at visse deler av språksamfunnet har den, og andre deler har den ikke. Et eksempel på et talemålstrekk som befinner seg i en slik variasjonsfase, kan være sammenfallet av sje- og kje-lyd, det vil si når *kjole* og *skjørt*, *skjære* og *kjære* høres ut som det begynner med samme lyd. Sje-lyden overtar altså for kje-lyden. Det skjer i flere dialekter i dag, men prater man for eksempel med folk med oslodialekt, vil man nok legge merke til at det er noen som har sammenfall i disse lydene, og at det er andre som ikke har det. Og disse gruppene lever side om side, altså har vi en variasjon blant de som snakker oslodialekt. Hvis man først legger merke til dette, merker man også at det er flere unge mennesker som har dette sammenfallet enn eldre. Det kan være vanskelig å vite om de unge som snakker slik i dag, vil fortsette med det når de kommer litt mer opp i åra, eller om de vil legge det av seg. Ofte er det slik at folk beholder det samme talemålet hele livet, hvis man ser stort på det, men de fleste språkbrukere endrer nok litt på talemåten sin ettersom tida går, for eksempel når de går over i nye livsfaser. Det er derfor foreløpig vanskelig å si sikkert om dette sje-kje-sammenfallet er noe som tilhører et slags ungdomsspråk, eller om det kommer til å følge de som snakker slik i dag gjennom hele livet. I hvert fall er dette i dag et eksempel på en slik variasjonsfase. Den fjerde fasen i endringsforløpet er når endringen er gjennomført i språksamfunnet. Det vil alltid være individuelle variasjoner og ulike måter å snakke på innenfor visse områder, men den dagen *sje* og *kje* faller sammen hos mer eller mindre alle som snakker oslodialekt, med bare noen få unntak, kan vi si at endringen er gjennomført.

Vi har altså sett på fire faser i en talemålsendring: *innovasjon*, *spredning*, *variasjon* og *gjennomført endring*. Dette er på ingen måte absolutt avgrensede faser. Spredning og variasjon flyter for eksempel mye over i hverandre. Spredningen foregår jo for eksempel lenge etter at man har fått variasjon i et språksamfunn. Men man kan ikke få variasjon hvis det ikke har foregått noen som helst form for spredning først. Skillet mellom variasjon og gjennomført språkendring kan også være vanskelig å definere helt presist. Hvor stor prosent av de aktuelle språkbrukerne skal for eksempel benytte seg av det nye språktrekket før det går fra å være en variant til å bli et gjennomført språktrekk?

Vi må altså ikke bli så lykkelige over å ha funnet noen sorteringskategorier at vi setter all vår lit til dem. De er

selvfølgelig bare et redskap til å få litt oversikt over hva en talemålsendring består i. For vår egen del kan det være nyttig å dele opp prosessen når vi skal se på hva som er årsaken til endringer. På den måten kan det være lettere å se klart hva det er man faktisk skal søke etter årsaken til, og hvor man skal begynne å lete.

Språksamfunn og språktrekk – ei begrepsavklaring

Men før vi begynner å lete etter sammenhenger mellom årsaker og faser i endringene, må jeg definere litt mer. Jeg har blant annet brukt begrepet *språksamfunn*, enda det er langt fra opplagt hva som ligger i dette begrepet. Vi kan se stort på det og si at for eksempel alle som snakker norsk utgjør et språksamfunn, eller vi kan definere det snevrere og si at alle som snakker oslodialekt utgjør et språksamfunn, eller vi kan snevre inn definisjonen enda mer og si at alle de som snakker østkantvarietetet i Oslo utgjør et språksamfunn.

Veldig rundt og upresist kan vi si at et språksamfunn er ei gruppe mennesker som snakker på tilnærmet samme måte. Så lenge vi snakker såpass generelt om språkendringer som det jeg gjør nå, er det en definisjon som fungerer greit nok. Her fokuserer vi jo stort sett på geografiske dialekter i Norge, og da er det kanskje naturlig å se hver av dem som små språksamfunn.

Jeg kommer også en del inn på begrepet *språktrekk*, og der tillater jeg meg å bruke en like generell definisjon, som nok er mer praktisk enn presis. Når jeg sier at et nytt språktrekk blir innført, kan det altså være snakk om alle slags endringer i språket, både syntaktiske, morfologiske, fonologiske og semantiske.

Fasene i språkendringsprosessen knyttet til årsaksforhold

Til tross for min tidligere nevnte skepsis til kategorisk oppdeling av prosessen som fører til en talemålsendring, vil jeg nå likevel gjøre det. Framstillingen får da et visst skjematisk preg, men jeg tror det kan være fruktbart å betrakte den slik, fordi det gir oss muligheten til å knytte årsaksforhold til faser i prosessen, og dermed også muligheten til å få en viss oversikt over hva som skjer når et språktrekk endres i et språksamfunn. Jeg har også tillatt meg å lage en modell som skal illustrere hvordan jeg mener årsaksforholdene er koblet til de ulike fasene i endringsprosessen. Husk bare på at fasene etter innovasjonsøyeblikket mer eller mindre flyter over i hverandre, noe som ikke vises i modellen.

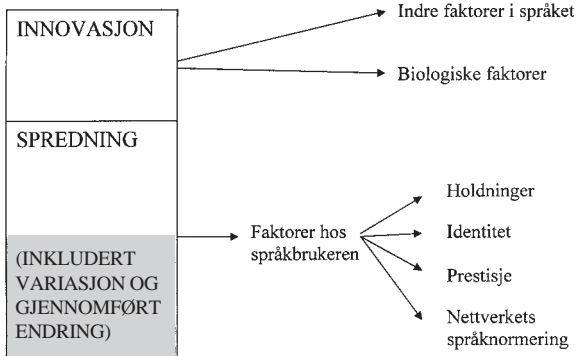
Innovasjonen

Det er vanlig å si, og også ganske rimelig, at det er umulig å observere innovasjonsøyeblikket for ei språken-

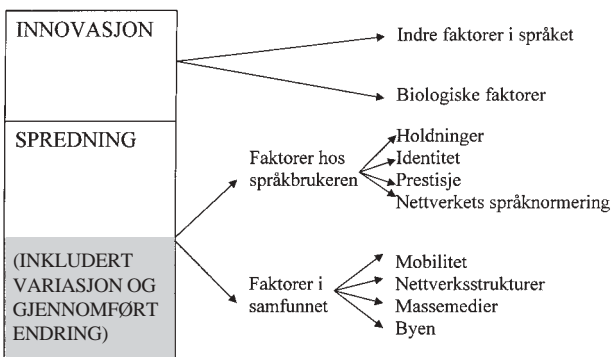
Årsaksforhold koblet til fasene i en talemålsendring

Når talemålsendringen oppstår av seg selv

Prosesen

Når talemålsendringen oppstår pga. påvirkning fra et annet talemål

dring. Reint praktisk er det temmelig umulig å være til stede akkurat når det skjer, og skulle man ha det store hell å være til stede ved en slik anledning, så er det jo fortsatt umulig å vite om andre kommer til å ta etter den nye særegenheten ved språket, eller om det dør ut med den ene brukeren. Det som derimot kan observeres, er spredningen og til slutt endringen. Når det gjelder selve innovasjonen, kan man bare se på forutsetningene for at den kunne finne sted. Fordi man normalt ikke kan være til stede, er det altså temmelig umulig å vite noe om den språkbrukeren som var innovatøren, og hva det var som gjorde at akkurat han eller hun sa noe på akkurat den spesielle måten, i stedet for på den måten alle de andre i det samme språksamfunnet gjorde.

Selv om det hadde vært svært ønskelig å kunne si noe om hvordan de sosiale forholdene rundt innovatøren var akkurat i det øyeblikket innovasjonen skjer, så blir det bare reine spekulasjoner og gjetninger. Det eneste man kan si noe om, er forutsetningene for at innovasjonen kunne oppstå. Hva var det som gjorde den mulig? Her kan en da se på hva det var hos mennesket som biologisk vesen som gjorde at dette kunne skje, og hva det

var i språkssystemet som gjorde språket disponibelt for denne endringa. Hvis vi nok ei gang ser på sammenfallet av sje- og kje-lydene som et eksempel, kan vi altså tenke oss forutsetningene for disse, både i menneskets muligheter for å artikulere lyder, og i selve språket. Kje-lyden er vanskeligere å uttale enn sje-lyden, og den forekommer mye sjeldnere i verdens språk, og det er også svært begrenset hvor den kan forekomme i norsk i forhold til sje-lyden, som kan forekomme i langt flere stillinger. I og med at sje- og kje-lyden ligger såpass nær hverandre uttalemessig, og at kje-lyden på flere måter har en svakere posisjon enn sje-lyden i språkssystemet, er altså forutsetningene for at en slik endring skal finne sted, veldig gunstige.

For å forklare hvordan en talemålsendring kan oppstå, kan det altså være svært fruktbart å benytte seg av språkinterne forklaringer, slik som her. Mæhlum ser også nytten av de språkinterne forklaringene når det gjelder å få oss til å se rammene og strukturene en endring skjer innenfor, sånn som i dette tilfellet, men hun mener at dette bare svarer på *hvordan* endringen finner sted, og ikke *hvorfor*. Altså blir det ifølge henne en *beskrivelse* og ikke en virkelig *forklaring*.

Jeg skal ikke her ta så mye stilling til dette med hvorfor og hvordan, beskrivelse og forklaring, utover det jeg har gjort tidligere. Men jeg vil bare påpeke at så lenge det eneste vi faktisk har mulighet til å si noe om ved innovasjonen, er menneskets biologiske utrustning, og språkets oppbygging og struktur, så er dette absolutt verdt å ha med i betraktningen. Når det gjelder innovasjonen, og måten endringen forekommer på, er dette de eneste årsakene vi kan si noe sikkert om.

Spredning, variasjon og endring

Hvis vi så skal gå videre fra innovasjonen til det som skjer etterpå, nemlig spredning, variasjon og til slutt gjennomført endring i språksamfunnet, så er det ikke så mye vits å se på faktorer som ligger i språket eller i menneskets biologiske natur. Disse forutsetningene kan vi regne med er stort sett de samme innenfor et språksamfunn, der alle snakker mer eller mindre samme språk. Det som derimot kan være interessant å se på her, er årsaker til at flere i dette samfunnet begynner å ta i bruk det nye språktrekket. Hva er det som gjør at det spres? Spredning er langt lettere å observere enn innovasjonen, så her kan vi gå inn og se etter endringene mens de skjer. Spredningen skjer først og fremst gjennom språkkontakt mellom mennesker, og her er jeg derfor helt enig med Mæhlum, som mener at man først og fremst må søke etter årsaker i menneskets sosiale og intensjonale

natur. Hva er grunnen til at noen, bevisst eller ubevisst, velger å snakke på en måte og ikke på en annen? Hvorfor sier for eksempel dagens unge *sje* i stedet for *kje*? For 15 år siden var ikke dette noe tema. Det er neppe noe i språkssystemet som gjør denne endringen mer nærliggende nå enn tidligere, og jeg nekter å tro at de unge i dag har en helt ny type taleorganer. Vi må derfor gå til språkbrukerne og undersøke forhold som går på identitet, prestisje og holdninger.

Identitet og prestisje

Hvilke personer eller grupper språkbrukerne identifiserer seg med, er også med å bestemme hvilke språktrekk de velger å bruke. Hvis en språkbruker for eksempel har en sterk *lokal* identitet, er det sannsynlig at det spiller inn på språkvalget. For min egen del har jeg en sterk kristiansandsidentitet, og det gjør vondt langt inni meg, hvis jeg tar meg selv i å bruke harde konsonanter der jeg ikke "burde" gjort det. Hva slags språkformer som har prestisje, spiller også inn. Jeg vil komme nærmere inn på dette med prestisje når jeg skal snakke om standardisering, men vil foreløpig bare nevne at det som har prestisje for en person, ikke nødvendigvis har det for en annen. Hvis jeg skal bruke meg selv og de harde konsonantene som eksempel igjen, så kan jeg vel si at det er min oppfatning at det å ha blande konsonanter ikke er særlig prestisjefyllt, sånn generelt. Ikke for kristiansandere heller. Folk som opptrer offentlig, eller får økt status på en eller annen måte, har en tendens til å miste de blande konsonantene sine. Det er for eksempel morsomt å se på TVSør når folk blir intervjuet på gata i Kristiansand. Der har jeg flere ganger lagt merke til at folk jeg kjenner og som jeg vet snakker med blande konsonanter til vanlig, plutselig begynner å si ting som /båten/ og /kaka/ i stedet for å si /båden/ og /kaga/, noe jeg vet de ville gjort ellers. Det er nok fordi de vet de kommer på tv, og de velger da språktrekk de mener er mer aksepterte, eller regnes som mer korrekte, og altså har høyere prestisje. Men så finnes det altså sånne som meg, som kjenner at det vranger seg heilt når vi hører folk som gjør det, og for oss er det da mye mer prestisje å *beholde* disse blande konsonantene. Så selv om man nok i mange talemål har en variant som synes å ha mer prestisje for de fleste, har den altså ikke like mye prestisje for alle.

Holdninger

På hvilken måte en språkbrukers identitet er knyttet til språkbruken, og hva språkbrukeren mener er en prestisjeform, er altså en av flere holdninger til talemålet som spiller inn når en språkbruker, bevisst eller ubevisst, vel-

ger på hvilken måte han eller hun vil snakke. Holdninger fra folk rundt dem, og språknormer i det samfunnet de lever i, spiller også inn. Hvis en lever i et veldig konformt samfunn der alle er helt sikre på hva som er språknormen, skal det mer til å bruke en av mindretallsvariantene, enn hvis flere ulike varianter lever side om side og alle er aksepterte. Både Eric Papazian og Liv Osnes Dalbakken forklarer at når så mange plutselig nå har begynt å bruke *sje*-lyd i stedet for *kje*-lyd, så er det fordi det har blitt akseptert (Dalbakken 1997, Papazian 1994). De forteller at noen foreldre kanskje retter litt på barna sine, men at ingen av ungdommene blir ertet for å snakke sånn blant sine jevnaldrende. Og når et nytt språktrekk er akseptert, blir det heller ikke så mye om å gjøre for språkbrukerne å snakke på den "gamle" måten.

Påvirkning mellom språksamfunn

Til nå har jeg tatt for meg hvor man kan søke etter årsaker til at en endring oppstår for første gang, og til at den sprer seg i det språksamfunnet den har oppstått i. Nå er det gjerne slik at noen språktrekk sprer seg til flere språkbrukere enn bare til de som er innenfor samme språksamfunn. Når et nytt talemålsdrag dukker opp i et språksamfunn, hender det vel så ofte at det kommer som et resultat av en påvirkning utenfra, som at det har oppstått som en egen og uavhengig innovasjon innen selve språksamfunnet.

Innovasjon ved påvirkning fra et annet språksamfunn

Vi kan jo også her begynne med å se etter forutsetninger for at nettopp denne typen endring kunne komme. Hva er det som gjør at akkurat dette nye språktrekket på en måte kan bli en innovasjon også hos denne gruppen språkbrukere, slik den har blitt det andre steder? Her kan vi se etter de samme årsakene som vi søkte da språktrekket dukket opp som en helt ny innovasjon. Vi kan se etter årsaker i menneskets biologi, noe som ikke er så fryktelig interessant å stadig komme tilbake til, fordi vi regner at de fleste mennesker har nokså like hjerner og taleorganer. Så det er etter hvert så selvsagt at vi ikke bruker noe tid på det. Da er det langt mer interessant å se på indre faktorer i språket.

Når et språkssystem er under påvirkning fra en annen type språkssystem, så kan det være noe i selve språket som gir rammene for hvilke språkendringer som vil kunne spres. Som eksempel kan jeg nevne Arne Torps artikkel om skarre-r (Torp 2000), der han viser hvordan skarre-r-en, som egentlig er et vesteuropeisk fenomen, har spredd seg raskt i de norske dialektene som ikke har retrofleksjer, mens den ikke sprer seg i det hele tatt i de

dialektene som har retrofleksjer. Det tyder altså på at et språkssystem uten retrofleksjer er mer disponibelt for skarre-r enn språkssystemer med retrofleksjer. Det betyr selvsagt ikke at alle talemål som er disponible for en språkendring, nødvendigvis får den. Førde er for eksempel et av de få sentrale stedene i Norge som verken har fått retrofleksjer eller skarre-r. Der har man altså vanlig rulle-r (tungespiss-r) i ord som /surt/. Så langt jeg kan forstå, er språkssystemet i Førde-dialekten i utgangspunktet like disponert for å få retrofleksjer, (altså overgang til "østnorsk" uttale av ord som *surt*) som for å få skarre-r (altså uttalen /suRt/). Forutsetningene for den ene eller andre endringen er altså til stede, men om den vil skje, eller om man i Førde vil si /surt/ også i framtida, se det kommer an på de ytre faktorene.

Som vi har sett, er det lite rimelig at indre utvikling i språket kan skape språkendringer alene. Snarere enn å styre talemålet i en retning, setter strukturen i de enkelte talemålene heller grenser for hvilke typer endring som kan forekomme, og påvirker sannsynligheten for at endringer skal skje. Strukturen i talemålet kan altså være slik at det blir mer sannsynlig at noen språktrekk smitter over fra andre språksamfunn, eller oppstår spontant som en innovasjon i et talemål, mens andre trekk med svært liten sannsynlighet ville kunne komme inn i det samme talemålet.

Vi ser altså at det igjen er fruktbart å se på de indre faktorene når det gjelder hvilke typer endringer som blir plukket opp i et nytt språksamfunn og hvilke som ikke gjør det. Men når vi skal finne ut hvorfor disse talemålsendringene spres til også andre talemål, må vi igjen se på utenomspråklige faktorer.

Spredning og språkholdninger

Vi må se på hva det er som gjør at språkbrukerne i et samfunn blir utsatt for andre talemål enn sitt eget. Og vi må se på hva det er i dette andre talemålet som er så attraktivt for språkbrukerne at de faktisk begynner å bruke enkelte trekk derfra.

Det siste har i stor grad med språkbrukerne å gjøre. Det har å gjøre med deres oppfattelse av hva slags språktrekk som har prestisje, og det kan ha å gjøre hva de forbinder med visse typer dialekttrekk. Hvis unge folk for eksempel på Romerike synes det høres gammeldags og bondsk ut å si /itte/, er det mest sannsynlig at de selv vil bruke formen /ikke/ (Skolseg 1999). Det har med språkbrukernes selvoppfattelse og identitet å gjøre. Hvis de i tillegg oppfatter seg selv som veldig urbane personer, er det enda mindre sannsynlig at de sier /itte/. Det har å gjøre med hva slags normer samfunnet rundt har til språkvariasjon, og hva slags sanksjoner personer som

bryter med talenormene i språksamfunnet møter. Hvis de ikke får kritikk for å bryte med den tradisjonelle Romerike-dialekten, er det enda enklere for dem å bruke /ikke/-formen. Hvis derimot alle i nettverket deres brukte /itte/ og påpekte det negativt hver gang de sa /ikke/, så ville det nok vært mer sannsynlig at de ville bruke /itte/-formen.

Holdninger og hvordan de virker inn på spredningen av talemålsendringer, er i det hele tatt et veldig komplekst og spennende felt, men vi kan ikke gå for dypt i den diskusjonen her og nå. Jeg vil i stedet bare nøye meg med å konstatere at både når det gjelder spredning innen et og samme språksamfunn, og når det gjelder spredning fra et talemål til et annet, så er det her vi må lete etter de viktigste årsaksfaktorene.

Språksamfunn og sosiale nettverk

Når vi ser på spredning mellom språksamfunn, er det like viktig å se på hva det er som gjør at det oppstår slik smittsom kontakt på tvers av talemålsgrensene. Her må vi gå inn og se på strukturer i samfunnet. Når jeg tidligere snakket om de urbane ungdommene med så stor trang til å si /ikke/, nevnte jeg at nettverket deres var viktig. Det er viktig både hvordan andre mennesker i nettverket snakker, og hvordan de andre vurderer deres måte å snakke på. Tidligere har man i talemålsforskningen pleid å se mye på sosial status og klasseinndeling. Nå er man mye mer interessert i å se på nettverksstrukturene til talemålsbrukerne: Hvem er de sammen med, hvem prater de med, hvem identifiserer de seg med, og hvem ser de opp til? En tendens i dagens samfunn er nok at mange av oss har personer knyttet nært til seg i nettverket sitt som snakker annerledes enn vi selv gjør. Vi opplever flere *typer* talemål i hverdagen vår enn tidligere, og derfor kommer ikke denne språknormeringen i nettverkene så sterkt inn lenger. Vi har rett og slett blitt vant til å høre mye rart av både ulike dialekter og varianter, så vi kan ikke bry oss lenger med å holde oppe like stor grad av sensur på språkvariantene til de rundt oss. Og om vi ønsket det, klarte vi det neppe heller. Dette gjelder selvfølgelig i varierende grad i Norge i dag. I bysamfunn og i områder med stor tilflytting er nok folk mer vant til daglig å høre forskjellige dialekter, enn i områder der folk stort sett er bofaste, som for eksempel i små bygder der det snarere foregår fraflytting enn tilflytting. Men også på slike steder blir man i dag i større grad utsatt for kontakt med andre talemål enn før.

Geografisk mobilitet

I dagens samfunn er det sjelden at folk bor heile livet på samme sted. Noen ganger flytter folk til et nytt sted for

godt, og andre ganger flytter de bare midlertidig. Men da kan det hende de tar med seg en ektefelle tilbake, og så får vi innflytting likevel. Folk har altså i større grad kontakt med innflyttere enn før. Vi har også blitt mobile på den måten at vi kommer oss mer rundt i verden. Vi reiser lettere og derfor mer, både på ferie og i jobbsammenheng. Ikke alle jobber eller studerer på samme sted som de bor, ikke alle handler maten sin der de bor. I det heile tatt tar hver enkelt person i bruk et større geografisk område enn før.

Det er dette som igjen påvirker nettverkene våre, slik at de blir fylt med folk fra andre steder og med andre talemål i mye større grad enn tidligere.

Regionalisering

Talemålsforskere hevder stadig at det foregår ei regionalisering av talemålet vårt. Da TEIN-prosjektet startet opp i 1998, var et av de viktigste målene å granske den språklige regionaliseringa som foregår i dag. Regionalisering er ikke i seg selv en årsak til talemålsendringer, men er mer et geografisk mønster for språkendring, sånn som det blei framstilt i prosjektbeskrivelsen til TEIN (*Talemålsendring i Noreg*). Unn Røynealand har i en artikkel om språklig regionalisering på Tynset og Røros definert dette som "ein prosess som fører til inter-systemisk reduksjon av strukturell variasjon" (Røynealand 1999). Det betyr at de strukturelle forskjellene mellom lokale dialekter som ligger nær hverandre, blir redusert. Det blir altså færre og mindre forskjeller, mens språktrekk med en videre regional utbredelse bevares eller sprer seg. En tenker seg altså at mot slutten av en slik prosess vil vi ikke ha så mange små, lokale dialekter, men bare noen få regionale dialekter. Unn Røynealand har påpekt at det også er tenkelig at økt språkkontakt og språkendring innenfor regionale grenser kan føre til økt variasjon som holder seg stabil over lengre tid. Hun peker på at mye språkkontaktforskning har vist at det kan oppstå samfunn med veldig heterogene og variable språksituasjoner som kan holde seg slik lenge. Det er altså slett ikke sikkert at regionaliseringsprosessen med det første kommer til å ende med at vi får nye, store og klart avgrensede regionale dialekter.

Jeg mener likevel at det er sannsynlig at det vil gå i den retningen etter hvert. Når vi ser på de kreftene som virker, og i hvilken retning de drar, mener jeg at det rimeligste resultatet blir at vi får en utjevningsprosess.

Vi har tidligere sett hvordan indre strukturer i språket legger premissene for hvor sannsynlig det er at en viss type endring skal finne sted eller ikke. Vi har også sett at endringer som ikke fører til store omveltninger i språket har lettere for å slå gjennom. Ulike talemål som lig-

ger geografisk nær hverandre, ligner mer på hverandre både i bøyningsmønstre, lydssystem og ordstammer enn talemål som ligger lenger borte. Dessuten er det byene og tettstedene som er sentrum i hver region. Et kjennetegn for bymål er gjerne at de har enklere grammatikk og lydssystem enn områdene rundt, og dermed er det også sannsynlig av den grunn at det er den veien smitten vil gå. Derfor ligger de språkinterne forholdene gjerne godt til rette for at påvirkning skal kunne skje, og at det er de små lokale målene som vil bli påvirket av sentrum.

Byen er sentrum

Når det gjelder de språkeksterne faktorene som gjør at spredningen ser ut til å føre til regionalisering, er også hovedsaken her at det er byene som er sentrum i regionene. På den måten ligger også de eksternspråklige forholdene mest til rette for at talemålet i områdene rundt byene blir påvirket av talemålet i sentrum.

Samfunnet i dag fungerer også sånn at folk i større grad enn før knytter seg til et sentrum, uansett om de bor i nærheten av det selv, eller om de bor et stykke unna. Offentlige kontorer, arbeidsplasser, utdanningsinstitusjoner, næringsliv, butikker, kulturtilbud, alt dette er stort sett lokalisert i byene, og finnes i liten grad i lokalsamfunnene rundt. Folk må altså forholde seg til sentrum på en annen måte i hverdagen nå enn de gjorde før, og på mange måter kan vi si at det er her det skjer. Selv om folk fra Evje har en bygdekino, et par-tre klesbutikker, en matvarebutikk og en blomsterbutikk i bygdesenteret, så er ikke dette deres *by*. Deres by er Kristiansand. Og skal de ut på en skikkelig handletur og gjøre innkjøp til annet enn den daglige husholdningen, eller vil de på restaurant, kino, konsert eller teater, så reiser de den timen det tar for å komme til Kristiansand. Det samme gjelder utdanning. Folk som vil utdanne seg utover videregående skole, må nesten flytte til Kristiansand, eller pendle de timene fram og tilbake daglig. Dette er en veldig typisk situasjon både for større bygder som Evje, og for mindre bygder i Norge i dag. På den måten er det klart at folk blir mer eksponert for bymålet enn tidligere.

Holdninger, identitet og prestisje

Når man skal si noe generelt om hva slags holdninger folk har til bymål, må det dreie seg om en slags kollektiv holdning hos flere mennesker. Det er da ikke utenkelig at når situasjonen er slik at folk fra områdene rundt stadig må søke seg til byene for å få oppfylt behov de har i dagliglivet, enten behovene er materielle, eller kulturelle eller andre, og de faktisk får oppfylt disse beho-

vene der, i motsetning til hva de gjør på hjemstedet, så er det klart at de får et stort sett positivt forhold til byen. Det kan være de får et "eiendomsforhold" til byen, at de identifiserer seg med den på en måte. Når folk fra Evje reiser til "Byen" med stor B, så reiser de til Kristiansand. Det er deres *by*, selv om Evje er der de har hjemmet sitt. Kanskje vil også noen unge folk som er opptatt av dette med å være moderne, og være der det skjer, langt foretrekke byen framfor hjembygda. Dette er holdninger som kan overføres til språket. De vil nok ikke alltid det; noen veldig bevisste på å holde på dialekten sin, samme hvor mye de liker Byen. Men kanskje noen evjefolk overfører holdningene de har til Kristiansand til bytalemålet, og synes kanskje at kristiansandsk har mer prestisje enn evjemålet. Uansett er det i hvert fall tvilsomt at bymålet får *lav* prestisje i forhold til bygdemålet hos så veldig mange. Og så lenge folk fra bygdene i så stor grad blir utsatt for bymålene, er det i alle fall ikke lett å holde oppe noen intern "dialektnormering" innen et språksamfunn.

Byen som språklig smelting

Vi har tidligere konstatert at bymålene ofte har kommet lenger i et utviklingsforløp slik at de har enklere grammatikk og lydssystem enn talemålene i bygdene og de mer landlige områdene. Helge Sandøy sammenligner byene med språklige smeltinger, fordi det er så mange ulike språk og målfører som møtes i byene, og han mener at jo mer intens "smelting" er på et tidspunkt, jo mer sannsynlig er det at "legeringa" blir enkel (Sandøy 2000). Det betyr at jo flere folk som møtes og snakker ulikt, jo større er sannsynligheten for at det blir et slags minste felles multiplum som blir det språket som spres mest. De fleste talemålsforskere snakker også om det som på norsk har vært kalt *sprang mellom sentra*. Ifølge denne teorien sprer nye trekk i talemålet seg først ved å hoppe fra by til by, eller fra tettsted til tettsted, for så å spre seg derfra og ut i distriktene. Skarre-r er et eksempel på ei talemålsendring som har spredd seg på denne måten. Byene er altså viktige punkter i regionaliseringa, både når man tenker på hvordan spredningen foregår, og når man er opptatt av hvordan nye varianter oppstår.

Regionalisering eller standardisering?

Men man kan likevel stille spørsmål om det er slik at det er trekk som er *typiske* for bymålene som spres seg, eller om det er andre typer språktrekk. Når for eksempel kristiansandsdialekten spres til distriktene rundt, er det ikke bare de *gamle* bymålsformene som spres. Det er like mye språktrekk som er *nye* i kristiansandsmålet. For å komme tilbake til dette med lenisering av *p*,

t, *k*, eller blande konsonanter, som jeg synes det er kosestiligst å kalle dem, så er dette et trekk som er på vei ut blant de unge kristiansanderne. Sann som i dag, når unge folk i Søgne har mistet mer eller mindre alt preg av søgnedialekt, og høres heilt ut som unge kristiansandere, så er det ikke det kristiansandsmålet *jeg* snakker de har overtatt, men de snakker en *nyere* utgave av kristiansanssmål, uten lenisering.

Så hva er det som påvirker de ulike bydialektene, da? Noen vil nok hevde at det er påvirkning fra oslomål, andre vil si påvirkning fra skriftspråket, som i stor grad vil være bokmålet, men muligens også nynorsk i noen tilfeller; andre igjen vil hevde at bokmål og oslodialekt er to sider av samme sak, og at begge deler påvirker bymålene i Norge. Uansett kan vi kalle prosessen det er snakk om her en *standardiseringsprosess*.

Norsk standardtalemål: bokmål og oslomål

Vi vet at det ikke finnes standardtalemål i norsk. I hvert fall ikke offisielt. Folk kan snakke som de vil i de fleste sammenhenger. Barna på skolen har rett til å bruke sitt eget talemål.

I radio og tv kan programlederne fritt benytte seg av sitt eget talemål, og det gjør de også. Det er bare i nyhetsprogrammene vi hører at nyhetsoppleserne modererer målet sitt slik at det ligger nærmere skriftspråket, enten nå skriftspråket de leser nyhetene på er nynorsk eller bokmål. Dette understreker på mange vis at talt skriftspråk har prestisje. Når det er snakk om noe *så* viktig og seriøst som dagens nyheter, så duger ikke lenger dagligdags talemål, da er det fram med det språket som har mer tyngde. Nemlig skriftspråket. Når jeg heretter bruker uttrykket standardisering, sikter jeg hovedsaklig til påvirkning fra bokmål framfor fra nynorsk, dels fordi vi snakker om påvirkning av bymål, og i byene er det stort sett bokmål som blir brukt som skriftspråk, men dels også fordi vi etter hvert skal se på påvirkningen fra skriftspråket og påvirkningen fra oslomålet sammen. Og blant de som snakker oslomål har den helt klare majoriteten bokmål som skriftspråk.

Bokmål som talemål

Eric Papazian (Papazian 2001) peker på at skriftspråket nødvendigvis må ha en viss innflytelse på talemålet i et samfunn der stort sett alle kan lese og skrive, og i stor grad gjør dette i hverdagen sin, og folk tar mer utdanning enn tidligere. Han minner også om hvordan bokmålet oppstod som talemål her i landet, som en blanding av det danske skriftspråket og norske dialekter, og her nevner han særlig de østlandske.

For bokmål finnes altså som talemål også. Det er ikke

en geografisk dialekt, selv om mannen i gata og dama på fortauet, nok ville ha lokalisert bokmålet til Østlandet et sted. Kanskje først og fremst som en variant av oslomålet. Papazian skriver følgende om bokmålet som talemål:

Bokmål bør brukes om talemålsvarieteter som a) i hovedsak ligger innenfor den offisielle bokmålsnormalen, og som b) faktisk fungerer som standard-talemål og er noenlunde ensarta og landsgyldige fra et morfo-leksikalsk synspunkt, sjøl om de liksom det skriftlige bokmålet omfatter en del morfo-leksikalsk variasjon. (Papazian 2001: 8).

Han sier også at bokmålet ikke høres likt ut over alt, men at det har en rekke regionale utgaver, der den mest vanlige er det folk ofte kaller standard østlandsk.

Det er nok ikke så mange som taler dette målet, men de relativt få som gjør det, er nok i stor grad mennesker med prestisje. Folk som er i en posisjon som gjør at de må snakke til mange, og som muligens derfor har funnet det hensiktsmessig å snakke bokmål. Ved å snakke nært opp til det språket folk flest møter når de leser, kan de være sikre på å bli forstått av flest mulig. Slike prestisjemennesker finner man blant næringlivstopper, professorer, politikere og andre som opptrer mye offentlig.

Talt bokmål som prestisjespråk

Hvis vi går tilbake til årsakene til spredning av talemålsendringer, kan vi se at vi kan ta med oss noen av faktorene her. Bokmålet bærer altså helt klart i seg en viss prestisje for mange – bare se på hva slags mennesker vi hører bruke det. Og vi blir også utsatt for det hele tiden, fordi vi hører det på tv, hører det på radio og leser det. Hvis vi i tillegg velger å se på den varianten av bokmål som flest kjenner til, altså standard østnorsk, så er dette noe folk flest forbinder med Oslo. Mange vil nok si Oslo vest, selv om dette med ulike sosiolekter innen samme by også er i ferd med å bli vannet ut. I hvert fall forbindes ofte bokmål med hovedstaden. Det er nok fordi det uten tvil er, og i hele kringkastingens historie alltid har vært, flest folk som snakker Oslo-dialekt på både radio og tv. Vi har også vært inne på at byene kulturelt og næringslivsmessig er sentrum for distriktene rundt. På samme måte har vi et slags hierarki der Oslo er det stedet i Norge der det er flest kulturtilbud, flest arbeidstilbud, størst utdanningstilbud også videre. Folk drar til Oslo for å få jobb, for å handle og for å gå på kulturelle arrangementer. På den måten blir Oslo hovedsentrum for alle de små sentrene. Hvis talemålene i byene blir påvirket av en slags standard østlandsk på samme måte som talemålene i distriktene rundt byene blir det av byene, så kan vi jo spørre oss om det som foregår egentlig

er en standardiseringsprosess, der regionaliseringen bare er et skritt på veien.

Regionalisering – standardisering – globalisering?

Dermed har kan hende faren min rett likevel. Kanskje er det slik at venneslamålet nærmer seg kristiansandsk, som nærmer seg standard østlandsk, og som igjen er utsatt for svensk påvirkning, og alle europeiske språk er jo under generell påvirkning fra anglo-amerikansk. Kanskje går det den veien likevel?

Det er farlig å spørre om hva som kommer til å skje med talemålet så lenge talemålsendringer er så kompliserte prosesser som det jeg har prøvd å få fram her. Indre utvikling, ytre samfunnsforhold og språkbrukernes holdninger og intensjoner må alle trekke i samme retning om så i tilfelle skal skje.

Og slik det er nå, er det svært vanskelig å vite om det er regionalisering vi får, eller om det bare er et ledd i en standardiseringsprosess. Det kan også være svært vanskelig å holde disse prosessene fra hverandre fordi det er vanskelig å se hvilke endringer som kommer inn på hvilke måter. Når yngre folk på Kongsmo i Vest-Agder begynner å si *strøm* i stedet for *straum* (Ågedal 2002), er det da fordi det er indre faktorer i språket som legger til rette for denne formen, eller er det fordi de er påvirket av sin regions hovedstad, Kristiansand, eller er det fordi de er påvirket av standardformer, av bokmål? Det er ikke lett å si, for her trekker alle tre faktorene i samme retning, og det er vanskelig å si hva som betyr mest.

Ord forgår, grammatikk består

Helge Sandøy påpeker at i den grad vi kan snakke om påvirkning fra skriftspråk og standardformer, så gjelder det i langt større grad leksikalske endringer enn grammatiske endringer. Det er ordforrådet og ordstammene som endres (Sandøy 1996). Dette mener han kommer av at vi gjennom tv, radio og skriftspråket stadig får påfyll av nye ord vi kan bruke, og når det er hensiktsmessig, eller vi har hørt ordet ofte nok, begynner vi kanskje å bruke det selv. Men ellers er alle massemedia hovedsakelig enveiskommunikasjon, og det er i samhandling og samtale mellom mennesker at språkpåvirkning skjer.

Jeg må si meg enig med Sandøy i dette. Noe av det jeg har prøvd å vise her, er nettopp hvordan språkbrukerne, deres intensjoner og samhandlingsmønstre er det som er viktigst for spredningen av talemål. Men Sandøy fokuserer nok i større grad på den indre utviklinga i språket, og at det er den som er viktigst for hvordan talemålet endrer seg.

Konklusjon

Vi har nå sett hvordan ulike språksystemer legger til rette for hva slags endringer som kan oppstå, og hvordan de kan spres videre til et annet talemål. Vi har også sett at språktrekk som består i forenklinger av systemet, sprer seg lettere. Men – og det er viktig – språket sprer seg ikke selv. Spredningen er det mennesker som står for. Samfunnstrukturene og kulturen der språkbrukerne lever, og språkbrukernes egne intensjoner er sammen og på ulike måter årsak til at talemålsendringer spres. Om endringene i dag går i retning av regionalisering eller standardisering, kan i flere tilfeller være vanskelig å si. Man kan vel si at det foreløpig ser ut til at grammatiske talemålsendringer stort sett foregår innenfor regionene. Der er det da bymålene som påvirker bygdemålene. Men i og med at bymålene ofte har enklere grammatikk enn bygdemålene, kan det i noen grad være vanskelig å vite om endringen i bygdemålet skyldes påvirkning fra byen, eller om den har oppstått som en egen og uavhengig endring på basis av det språksystemet som var der fra før.

Jeg har også pekt på muligheten for at det foregår en standardisering som fungerer som en slags overordna regionalisering, der Oslo er hovedbyen som påvirker alle områdene ellers i landet. Hvis det er tilfellet, så er det i alle fall altfor tidlig i prosessen til at det går an å si noe sikkert. Foreløpig ser det ut som det helst er ordforrådet som påvirkes av bokmålet – eller østnorsken.

Litteraturliste:

- Dalbakken, Liv Osnes 1997: "Den "sjedelige" kj-lyden" I *Språklig samling* 1.
- Faarlund, Jan Terje 1987: "Om beskriving og forklaring i lingvistisk teori" I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1
- Mæhlum, Brit 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis – forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Novus
- Papazian, Eric 1994: ""Skal det være noe vindus-skitt?" Om sammenblanding av sje- og kje-lyden blant barn og ungdommer" I *Språklig samling* 2.
- Papazian, Eric 2001: "Bokmål som talemål" i *Språklig samling* 4
- Papazian, Eric "Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag" I *Språklig samling* 3. 1987
- Røynealand, Unn 1999: "Språkleg regionalisering på Røros og Tynset" I *Målbryting* 2.
- Sandøy, Helge 1996: *Talemål*. Novus
- Sandøy, Helge 2000: "Utviklingslinjer i norske dialekter" I *Folkmålsstudier* 39.
- Selås, Magnhild 2002: "Beskrive, forklare eller forstå i sosiolingvistikken" I *Målbryting* 5.
- Skjekkeland, Martin 1997: *Dei norske dialektane*. Høyskoleforlaget
- Skjekkeland, Martin 2000: *Dialektutvikling i Norge dei siste 15 åra – drøfting og analyse* Skrift nr. 67 fra Høgskolen i Agder
- Skolseg, Ellen 1999: "Romerikes levevilkår i skuggen av Oslo". I Kleiva, Donali, Nesset, Øygarden (red.) *Austlandsmål i endring* Samlaget
- Torp, Arne 2000: "Skarre-r – ingen talefeil likevel? Teorier om opphavet til skarring – og hvor langt skarringa vil gå" I *Målbryting* 4.
- Vikør, Lars S. 1999. "Austlandsmål i endring". I Kleiva, Donali, Nesset og Øygarden (red.) *Austlandsmål i endring* Samlaget
- Ågedal, Reidar 2002: "Konsmo – ei bygd mellom kyst og innland. Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet" I *Målbryting* 5.

Pål Styrk Hansen:

Vi har vunnet, seieren er vår -?

Riksmålsorganet ORDET er forunderlig lesnad for en språkradikaler. Det er et medlemsblad, kommer ut fire ganger i året, inneholder faglig grundige artikler, språkpolitiske spark og innsendt oppgulp – altså i så måte en rein parallell til det bladet du nå leser. Og det meste er signert *Tor Guttu, Tor Guttu, Tor Guttu* (respektive *Arne Torp, Arne Torp, Arne Torp?*). Det de har som ikke vi har, er først og fremst svære annonser for egne publikasjoner, og gamle Olav Selvaag har spandert noen næringslivskroner (driftsutgifter?) på den gode sak og kjøpt annonseplass. Og så har de en gammel, distingvert kulturstatsråd fra landet med bølger i håret som børster støv av gamle, mer og mindre vellykka forsøk på å fornorske danskspråklige barnerim for å vise hvor formastelig og simpel samnorsken var. Men bladet trykkes på Sørvestlandet, akkurat som *Språklig samling*, ironisk

nok av *DALANE Tidende*.

ORDET feirer i sitt første nummer i år at bevegelsens kamp mot samnorsken er "kronet med seier". Bakgrunnen for hovedoppslaget ADJØ SAMNORSK er naturlig nok Språkrådets nye, tilnæringsfrie formålsparagraf, og lederskribenten ser for seg et nytt språkråd uten representasjon av samnorskorganisasjoner, men advarer samtidig mot den farlige tro at den paradisiske tilstand nå har inntrådt: "Men samnorskfolkene er ikke døde, og dermed heller ikke samnorsk-, tilnærings- og folkemålstanken. Inn i det nye språkrådet kan det godt komme innflytelsesrike folk med slike tanker i hodet – fra universitetene, fra høyskolene, fra skoleverket og ellers hvor de har posisjoner". Vi blir altså fortsatt regna med, og vi vil nok sleske oss fram fra våre snuskete tilholdssteder og også i framtida slime til den na-

turlige og harmoniske sprogutvikling med våre beder-velige ideer. Tor Guttu slår på førstesida fast at ”Det er gledelig at språkpolitikken nå vil få et nytt innhold, nemlig tilrettelegging av rammevilkårene for en harmonisk utvikling av de to språkformene” – hva nå det måtte bety. Nå er Ordet et språkpolitisk kampskrift, og bærer i form og innhold tydelig preg av det, men særlig i tvil om hva denne politikken vil by på for folkelige innslag i rettskrivingsnormalene, trenger vi ikke være, sjøl om førsteamanuensis Guttu uttaler seg i diplomatiske vendinger.

Samme Guttu skriver for øvrig ofte godt og innsiktfullt sjøl om hans språkpolitiske fundament er åndshovmotets. For eksempel har han en gjennomgang av Norsk telegrambyrås reviderte språkregler fra 2002. Her påpeker han ei interessant dreining i NTBs regler mot større toleranse overfor så vel mangfold som radikale bokmålsformer, noe han liker dårlig, sjølsagt. Etter å ha påvist og polemisert mot NTBs endra holdning, går han løs på enkeltheter og kritiserer motsigelser og inkonsekvens ned til enkeltord, noe som knapt har interesse for andre enn Guttu sjøl. Men det er altså artig å registrere at ikke alt går riksmålets vei, ikke en gang i bevisstheten til de mest ihuga, og Guttus funn her kan jo synes som et paradoks i ei utgave av bladet der riksmålet erklæres å ha seiret på alle fronter. I denne sammenhengen er Guttus innledning litt søt: ”Denne gangen er det [dvs. NTB-revisjonen] gjort anonymt, eller ved redaktør Helen Vogt, som har undertegnet forordet, skjønt visse ting tyder på at flere (sic!) har vært i virksomhet, og ikke bare folk med et moderat grunnsyn:” – tenk det!

Er vi da nødt til å gi riksmålsfolka rett? Nei, sjølsagt ikke! Men allikevel: Vi kan komme til å gi dem mer rett enn vi liker å måtte innrømme. I det følgende skal jeg gjøre greie for hvorfor jeg er bekymra på lagets og sakens vegne.

For det første er den *opprinnelige* sammenskriften definitivt lagt død fra myndighetenes side. Som ORDET helt riktig får fram, har det skjedd ei nedtrapping her sia Vogt-komiteén, og vi *kan* ende opp med et nytt språkråd *uten* plass for språkpolitisk representasjon, iallfall uten rom for en organisasjon som LSS. Dermed vil virksomheten vår, arbeidet for ett, samlende og folkelig norsk skriftspråk, måtte drives på helt andre fronter enn før, blant annet i mediene, og det er ikke akkurat her vi har vært best de siste 30 åra. Nå kan det hevdes at vi sjøl forlot tanken på en samlenormal allerede i 70-åra, og at vi dessuten i hovedsak har artikulert oss som et radikalt bokmålslag i mange år allerede, men navnet vårt og representasjonen i Språkrådet har sjølsagt formelt sett vært forankra i det opprinnelige språkpolitiske bildet.

Det er altså stor fare for at språkrådsrepresentasjonen vår i løpet av kort tid vil være uaktuell, og at det ene av lagets tre fundamenter forsvinner. Hvis vi består som lag, evt. med nytt navn, vil vi nok i mange sammenhenger være en del av den språkpolitiske offentligheten som myndighetene må forholde seg til; vi vil kunne bli høringsinstans osv. Likevel bør vi bygge opp en organisasjon som arbeider på flere fronter og som får flere bein å stå på, bokstavelig talt, og som kan vitalisere arbeidet for folkelige former i begge normalene. Det vi fokuserte på i 70-åra, å fremme dialektbruk i det offentlige rom, blant annet, har jo vist seg å ha ført til talemålsvariasjon i alle lyd- og bildemedier, også i de mange riksdekkende. Derfor bør vi kanskje tenke på hvordan vi kan arbeide for og støtte opp om ei tilsvarende utvikling på *skriftmålssida*. Jeg er klar over at parallellen ikke er opplagt; skriftnormer er mer statiske, ikke alle former for variasjon er her nødvendigvis av det gode, men vi må velge hva vi skal sette fokus på og legitimere vår eksistens som språkpolitisk aktør på bakgrunn av valget. Skal vi danne et nytt *folkemåls*lag? Gå inn i eksisterende organisasjoner? Gå over til å bli en rein *nettorganisasjon* uten ordinær lagsavis, uten medlemskontingent osv? Legge ned laget? Mulighetene er mange. De som leser bladet, vil vite at jeg har vært inne på dette tidligere, spesielt i nr. 1/02 (*”Framtida di er deg, hos oss”*). Jeg har imidlertid ikke fått noen som helst respons på oppfordringa til å engasjere seg, så framtida ser heller skrinn ut, sånn sett.

For det andre står vi overfor ei utskifting av personer. Flere sentrale styremedlemmer har annonsert at de gir seg etter landsmøtet til høsten. Vi har en organisasjon der sentralstyret driver laget, mens landsstyret er helt uten funksjon. Det er meninga at sentralstyret skal ha landsstyret å spille på, men slik har det knapt fungert de siste 20 åra. De som vil være med på laget (!) videre, må melde seg på i forbindelse med landsmøtet til høsten, eller gå over i de passive medlemmenes rekker. Med dagens kommunikasjonsmuligheter er det ikke noe problem å være aktiv støttespiller for laget uansett hvor man bor!

Altså må vi ha inn nye, aktive medlemmer som er interessert i å drive språkpolitisk arbeid, og det kanskje særlig på andre arenaer enn de tradisjonelle: *Ut på nettet!* Jeg mener sjøl at vi må kunne betale for en nettre-daktør, vi vil for eksempel spare på å la være å utgi bladet fire ganger i året i den forma det har i dag. Sentralstyret har begynt på debatten, men vi må diskutere med flere. Kom igjen alle sammen, bidra! Og aller helst på landsmøtet 15. november – se innkalling i dette bladet.

Arne Torp:

Har LSS noen misjon i det postsamnorske språksamfunnet?

I de siste par åra har diverse medier spurt oss i LSS hvordan vi samnorsfolk har det nå som samnorskideen er offisielt avskrevet. Når jeg får dette spørsmålet, svarer jeg gjerne litt beskjemma at vi jo må innrømme at den store tanken om at nynorsk og bokmål skulle gå opp i en høyere enhet sannsynligvis aldri vil bli virkelighet. Neste spørsmål blir da gjerne naturlig nok hva vi da har tenkt å gjøre ettersom prosjektet vårt har stranda.

Her er det vi ofte svikter og blir defaitistiske og tenker som så: Javel, så har vi vel tapt da... Men det trur jeg slett ikke vi har! Tvert imot trur jeg vår sak har ei stor framtid. Jeg definerer da vår sak heretter – slik et vesentlig element i den alltid har vært det – som kampen for at folkelig talemål skal være hovedbasis for norsk skriftspråk i framtida. I denne kampen skal vi kjempe på to fronter, som begge er viktige, men hovedsaken må være den jeg nevner som nummer to.

Hva med nynorsken?

Riksmålsfolk hevder ofte at den norske språksituasjonen nå er på veg til å bli det de kaller “normal”, dvs. at skriftspråket er basert på det sosialt og geografisk mest umarkerte talemålet. Det er fullstendig korrekt, dersom man velger å se bort fra ett bestemt faktum, nemlig at nynorsken fremdeles eksisterer, ikke som et *minoritetsspråk* i Norge – slike har vi fullt opp av i de fleste land i verden – nei, nynorsk og bokmål er ikke to språk, men to *målformer* av ett *språk*, som kalles norsk. Noe slikt har man ikke i noe annet land eller språksamfunn jeg kjenner til, og det gjør faktisk det norske språksamfunnet ekstra spennende og utfordrende for oss som synes vi behersker og kjenner oss heime i begge målformene, og slik vil vi i Språklig samling arbeide for at det fortsatt skal være så lenge våre lovlig valgte myndigheter vil at det skal være slik – vi trur nemlig på demokratiet også i språksaken.

Noen mener at det å arbeide for å opprettholde situasjonen med to målformer er å snu tvert om i forhold til det vi hittil har arbeidd for. Etter mitt syn er ikke det tilfellet. Jeg vil her minne om at programmet vårt fra 1993 også sier at “LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på veien fram mot språklig samling.” Når myndighetene nå har sagt at vi ikke lenger skal ha tilnærming mellom nynorsk og bokmål, så tar vi som lydige borgere dette til etterretning, og så vil vi i stedet konsentrere innsatsen vår på de to andre område-

ne som også tidligere har vært en del av vårt arbeidsfelt, nemlig arbeidet for å synliggjøre valgfriheten innafor bokmålet, som jeg mener heretter bør bli hovedsaken, og dernest å fremme likestillinga mellom målformene.

Det siste feltet er etter mitt syn faktisk atskillig vanskeligere enn det første, for her kjemper man en ganske vanskelig kamp mot den allmenne samfunnsutviklinga, der viktige stikkord er sentralisering og urbanisering. Trass i all mulig velvilje ikke bare fra styresmaktene, men faktisk også fra mange andre instanser, så er det like fullt et faktum at nynorsken neppe noen gang har vært mer trua som norsk “riksmål” enn den er i dag; de hyppige aksjonene mot tvungen sidemålsopplæring er ett symptom, den miserable nynorskkompetansen hos praktisk talt alle nordmenn utenom den nynorske “åndseliten” er et annet, og faktisk enda alvorligere.

Noen ser ei regional oppdeling av landet som et svar på dette problemet, med Vestlandet som “nynorskland” og resten av Norge som “bokmålsland”. Dette ville for så vidt være ei utvikling som ville bringe den norske språksituasjonen mer i samsvar med den man har i mange andre europeiske land, der også nærbeslektede språkformer gjerne er regionalt avgrensa, som f.eks. katalansk i Spania eller frisisk i Nederland. Men foreløpig er det ingen som i fullt alvor har gått politisk inn for ei slik skriftspråklig regionalisering hos oss, og problemfri ville den heller ikke være – hva skulle man f.eks. gjøre med Bergen og de andre mindre vestlandsbyene – “tvangsnynorske” dem eller lage et nytt Bosnia?

Foreløpig mener jeg at vi derfor bør arbeide for status quo, noe som også er i tråd med Statens offisielle politikk. Jeg håper at nynorsken ennå i mange år kan få lov til å minne oss alle om at norsk ikke bare er én ting, men i alle fall to – og kanskje noe mer... Så får vi se hva framtida kan bringe – framtidnorsken – den *ene*, om vi noen gang får den – kjenner ingen i dag.

Moderne bokmål = “samnorsk”!

Hovedinnsatsområdet for oss samnorsfolk heretter må etter mitt syn bli å arbeide for at de såkalte radikale formene i bokmålet skal bli mer synlige enn de er i dag. I den sammenhengen kunne jeg også godt tenke meg å foreta ei aldri så lita omdøping – på den konservative sida har man jo for lengst gjort dette – det konservative bokmålet kalles jo vanligvis *moderat* bokmål. Da må vi på vår

side kunne kalle vår variant for *moderne* bokmål!

Jeg er også overbevist om at å kjempe for det moderne bokmålet – her definert som det man vanligvis kaller radikalt bokmål – vil si det samme som å være med på det som til slutt vil bli vinnerlaget. Sjøl om mange såkalte tilnæringsformer er foreslått strøket i det revisjonsforslaget som Språkrådet har lagt fram og som sannsynligvis vil bli godkjent ganske snart, så er det likevel mer enn nok igjen til å sette et stort spørsmålstegn ved den stadig gjentatte påstanden om at “riksmålet har seiret”, dersom de radikale formene som fremdeles vil være tillatt, skulle komme i alminnelig bruk. Det vil i så fall være et “riksmål” som ligger temmelig langt fra det riksmålet *Foreldreaksjonen mot samnorsk* kjempa for på 1950-tallet, og faktisk temmelig mye nærmere den “samnorsken” man ville bekjempe! Den målforma man den gangen kjempa mot, var nemlig i realiteten identisk med det som den gangen var radikalt bokmål.

Bokmålet i denne artikkelen – med alle sine a-ender og andre vederstyggeligheter – ligger fremdeles trygt innfor det som også etter det nye forslaget vil være offisielt bokmål, men her er det som de fleste nok vil kunne se atskillig som ikke ville passere språkkontrollen i f.eks. Aftenposten, og faktisk heller ikke i Dagbladet for den del. Bokmålet inneholder altså fremdeles en mengde valgfrie former som er lite synlige i det som vanligvis får lov til å komme på trykk, fordi det sitter private sensurinstanser som sørger for at folk blir ”skånet” for den slags.

Vår oppgave som samnorskfolk er å synliggjøre dette ved å ta i bruk disse formene når vi skriver bokmål, for ellers vil folk flest ikke bli klar over at slike former faktisk eksisterer – alle de store tekstprodusentene – NTB, Aftenposten, VG og de store forlaga kjører nemlig alt stoff gjennom den kverna som kalles moderat (= konservativt) bokmål. Det fører til at når man f.eks. søker på Internett, får man et massivt inntrykk av at “alle” skriver konservativt. Dette stemmer imidlertid ikke, men skyldes i stor grad at disse sensurinstansene sørger effektivt for å luke ut alt som måtte smake av radikale former i det som slipper gjennom der. I “usensurerte” tekster fra både journalister, skjønnlitterære forfattere og ikke-profesjonelle skribenter finner man derimot ofte et vesentlig mer variert utvalg av former – til dels også utenfor offisiell rettskriving. Vi som regner oss som samnorskfolk og som faktisk er klar over hva bokmålet fremdeles rommer av valgmuligheter, har derfor ei stor oppgave ved å løfte fram dette diskriminerte, men faktisk offisielt fullt gangbare bokmålet.

Hva er så vitsen med det? vil kanskje noen si. Dersom vi ikke lenger skal kjempe for å slå sammen nynorsk og bokmål, hvorfor kan vi ikke da like godt overlate hele bokmålet til *Det norske akademi for sprog og litteratur*

og erklære riksmålsseieren for total – det er jo slik pengemakta vil ha det i alle fall – ifølge Riksmålsforbundet skriver norske bedrifter til 4+ i årsmeldingene sine, og *alle* skriver pent og pyntelig moderat bokmål. Så hva skal vi da bråke for – både riksmålsfolka og næringslivet er jo såre fornøyd!

Vårt svar er da: Hør på hvordan folk snakker i dag! Det er nemlig et faktum at sjøl om de moderne bokmålsformene er lite synlige i skrift, så er de i dag fullt gangbare i stilistisk umarkerte sammenhenger i *talt* bokmål. Det er bl.a. svært få nå for tida som reagerer negativt på slike former f.eks. i muntlige massemedia: Det blir ikke noe lytteropprør i dag om en NRK-medarbeider sier *jenta kasta boka i ælva* i stedet for *piken kastet boken i elven*. Her har det skjedd litt av en revolusjon i løpet av de siste tiåra, for hadde programledere fått slippe til med slikt språk i radio på 1950-tallet som ganske mange yngre kringkastingssamarbeidere bruker i dag, ville de garantert blitt møtt med en proteststorm fra indignerte lyttere som ville ha seg frabedt den slags “pøbelsprog”. Riksmålsbevegelsen har da også i de seinere åra slutta helt med å bruke talemålsargumenter for si språkform; nå er det bare skriftspråkstradisjonen som teller.

Akkurat her har det skjedd noe interessant med riksmålsargumentasjonen i de seinere åra. Så lenge man kunne bruke talemålsargumentet, brukte man det for hva det måtte være verdt – da var det snakk om at man måtte ta hensyn til “levende riksmålformer” i talemålet, samtidig som man ville holde det man den gangen oppfatta som “vulgærprog” ute fra normen. Det riksmålsfolk i dag derimot helst ikke snakker høyt om, men som de nok er pinlig klar over, er at en hel del av det tidligere “vulgærsproget” nå ikke lenger har noe vulgærstempel i det hele tatt! Samtidig – og det er nesten like ille – er det også et faktum at talemålet i dag har en helt annen status i det offentlige rommet enn den gangen da skriftspråket var det eneste massemediet – trass i alt snakk om at vi i dag lever i et skriftspråkssamfunn, er det nemlig slik at de aller fleste mottar – og produserer! – uendelig mye mer talt enn skrevet språk. Dette innebærer også at argumentet om at skriftspråket bør bygge på talemålet ikke er mindre, men faktisk *mer* aktuelt i dag enn for noen tiår siden.

Det som nå må bli målet for oss, er å vise at fullt gangbare talemålsformer også duger i skrift. Og her kan vi vise til en over 150 år gammel tradisjon i norsk språkpolitikk, som Knud Knudsen var den ivrigste talsmannen for på 1800-tallet, nemlig at skriftspråket skal baseres på det mest gangbare talespråket. Denne politikken har dels vært grunnlagt nasjonalt og pedagogisk, men også sosialt. I vår tid er det bare de pedagogiske og sosiale argumentene som kan regne med å vinne allmenn tilslutning – å hevde at moderat bokmål fremdeles er

“norsk-dansk”, framkaller i dag bare et gjesp hos folk flest. Derimot gir det fremdeles god mening å hevde at det såkalt radikale bokmålet ligger nærmere talemålet hos de breie lag av folket, og at det dermed også med full rett bør kunne gjøre krav på det navnet jeg her har lansert: Det *moderne* bokmålet. Men en slik term markerer vi at vi går inn for et skriftspråk som er i pakt med ta-

lemålet i vår tid, samtidig som det står i en solid skriftmålstradisjon fra det som ble kalt fornorskinga av dansken på 1800- og 1900-tallet.

Og i tilfelle riksmålsbevegelsen nå skulle hevde at dette jo faktisk er deres standpunkt også, så har vi bare ett svar: Velkommen etter!

Opplegg til diskusjon om prinsipp-programmet

Som både formannen og redaktøren signaliserer i dette nummeret av bladet, er det på høy tid at vi diskuterer hva som skal skje med laget vårt i framtida. Vi har derfor også laga et lite utkast til revidert prinsippprogram, som vi gjerne vil få diskutert på landsmøtet.

Nedenfor kommer først det gamle prinsippprogrammet – altså det som gjelder nå – og deretter følger vårt nye forslag.

Prinsippprogram for LSS

Vedtatt på landsmøtet 17. oktober 1993

Allment verdigrunnlag

Landslaget for språklig samling ser språkpolitikken først og fremst i sammenheng med arbeidet for ei demokratisk samfunnsutvikling. Vi vil arbeide for en språksituasjon som gjør det lettest mulig for folk å realisere seg sjøl og å delta i samfunnslivet.

Skriftspråket

- LSS vil arbeide for ei gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk med sikte på et framtidig fellesnorsk skriftspråk, som alle norsktalende kan kjenne seg hjemme i. Dette samnorske skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører videre den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.
- LSS vil arbeide for de formene i bokmål og nynorsk som ligger nærmest opp til de mest utbredte formene i norsk talemål. Ikke minst vil vi støtte de radikale bokmålsformene, som er de mest undertrykte skriftformene i det norske samfunnet i dag.
- LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på veien fram mot språklig samling.
- LSS mener at det fortsatt skal være Staten som skal fastsette de offisielle skriftnormalene og at denne fastsettinga bare skal omfatte rettskriving og bøying, ikke ordvalg og syntaks.

Talemålet

LSS mener at alle norske talemål er like gode og vil arbeide for at de skal kunne brukes fritt i alle sammenhenger. Derfor er vi imot organisert talemålsnormering.

Framlegg til nytt prinsippprogram for LSS

Utforma av Pål Styrk Hansen og Arne Torp i september 2003

Allment verdigrunnlag

Landslaget for språklig samling ser språkpolitikken først og fremst i sammenheng med arbeidet for ei demokratisk samfunnsutvikling. Vi vil arbeide for en språksituasjon som gjør det lettest mulig for folk å delta aktivt som språkbruker i samfunnslivet. For å nå disse måla vil vi informere folk om språklige rettigheter og legge til rette for bruk av talemålsnære skriftformer, blant annet gjennom utdeling av litteraturprisen og ved å drive aktivt opplysningsarbeid på nettstedet vårt.

Skriftspråket

- LSS vil arbeide for å fremme bruken av de folkemålsnære formene i bokmålet, med sikte på å fremme ei utvikling mot et framtidig fellesnorsk skriftspråk, som alle norsktalende kan kjenne seg heime i. Dette skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører videre mest mulig av den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.
- LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på vegen fram mot språklig samling.
- LSS mener at det fortsatt skal være Staten som skal fastsette de offisielle skriftnormalene og at denne fastsettinga bare skal omfatte rettskriving og bøying, ikke ordvalg og syntaks.

Talemålet

LSS mener at alle norske talemål er like gode og vil arbeide for at de skal kunne brukes fritt i alle sammenhenger. Derfor er vi imot organisert talemålsnormering.